

KÖNYVSZEMLE

Köszöntő könyv Hoffmann István 70. születésnapjára (Magyar Nyelvjárások 61.)

Szerkesztő: KIS TAMÁS – RÁCZ ANITA – RESZEGI KATALIN – TÓTH VALÉRIA.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2023. 1017 lap

1. A Magyar Nyelvjárások 61. kötete ünnepi szám, köszöntő könyv Hoffmann István 70. születésnapjára. A kiadvány az ünnepelt tudományos munkásságához illeszkedően rendkívül gazdag, 77 cikket tartalmaz.

A köszöntőben RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA felidézi Hoffmann István életútját, amely a debreceni egyetemi hallgatótól az egyetemi tanárságig, tudományos szempontból a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságáig ívelt (9–18). Összességben az ünnepelt szerteágazó kutatási tevékenységét, amelyben központi helyet kapott a névtan, ezen belül a helynevek kutatása, névelméleti modellek megalkotása, tágabb kontextusban pedig a névtani források, nyelvemlékek elemzése. Az életműből kiemelik azokat a sorozatokat és projekteket, amelyek a helynévkutatás alapvető kiadványaivá váltak, vagy a Magyar Nemzeti Helynévtár Program előfutáráiként a digitális helynévtár kiépítését célozták meg. Hoffmann István eddigi tudományos és publicisztikai munkásságának bibliográfiáját a köszöntőt követően BÁBA BARBARA teszi közzé (19–36).

Bár a kiadvány a szerzők neve szerinti betűrendben adja közre a cikkeket, jelen ismertetés tudományterületi és tematikus csoportosításban mutatja be őket. A kötetben nyelvtörténeti és egyéb nyelvtudományi témájú, valamint más tudományokat képviselő írások is szerepelnek, az alábbiakban azonban csak a névtani tanulmányokat mutatom be röviden.

2. A cikkek egy része a Hoffmann István által vezetett Magyar Nemzeti Helynévtár Programhoz (MNHP) kötődik. Közülük BÁBA BARBARA tanulmánya a korai ómagyar kori helynevekben megjelenő E/3. személyű birtokos személyjelek nyelvjárási különbségeit mutatja be (37–58). A térképeken szemléltetett hangtani és morfológiai megoszlások pontosítják eddigi ismereteinket a morféma alakváltozatairól és korai ómagyar kori nyelvjárási jelenségeiről. BÁRTH M. JÁNOS tanulmánya a Kalocsai-Sárköz *Arka* helynevének történetét és lehetséges etimológiáját tárja fel (75–82). A Pesty Frigyes-féle gyűjtésből hiányzó helynévről az élőnyelvi adatok, történeti és régészeti leletek alapján arra a következtetésre jut a szerző, hogy a település lokalizációja ellentmond az *árok* földrajzi köznévből való eredeztetésnek, ezért inkább a formáns nélküli személynévből való származtatást támogatja. NÉMETH DÁNIEL a Tihanyi alapítólevél *asauuagi* szórványát fogta vallatóra, s az oklevél helyesírására, különösen a véghangzók írásmódjára,

továbbá az *ág, ágy* földrajzi köznevek korai adataira való tekintettel a szórvány *ág* véghangzós alakja mellett érvelt (607–616). RÁCZ ANITA cikke a helynévkutatásban kezdetektől központi szerepet játszó víznevek tárgyköréhez tartozik, s a Körösnek és ágainak néveredet-vizsgálatát adja közre (731–739). VÉKONY VIVIEN a ló igéből alakult, foglalkozásnévi eredetű (*lövő, lövér*) régi magyar helyneveket vizsgálja, s összeveti a helynévi és a foglalkozásnévből alakult családnévi alakokat (975–984). TÓTH VALÉRIA nagy ívű vállalkozásának, az Anonymus-enciklopédiának egy darabját, a Gesta Hungarorum Veszprém megyei kötődésű szórványait, helyneveit mutatja be az MNHP módszertani alapját képező helynév-rekonstrukciós modellre építve (959–974).

A programhoz kapcsolódó kutatások közös fókusza a helynevekre irányul, de további vizsgálati szempontjuk miatt sokszínűek. Így KOCÁN BÉLA cikkében a helynévkutatáshoz szocioonomasztikai szempont társul (463–478). A szerző az etnikai vizsgálatok lehetőségeit tárja fel, a névadók és névhasználók etnikumának elkülönítésére törekszik Szászfalu helynevei alapján. E. NAGY KATALIN Hencida mikrotoponimáinak kontinuitásvizsgálatát adja közre (597–605), TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA pedig az MNHP-hoz kapcsolódóan az Aranyos vidéki falvak közterületi helyneveinek rendszerezését készítette el (931–939).

Bár BÖLCSKEI ANDREA tanulmánya nem része a programnak, mégis itt említem meg, mivel a Brit-szigetek helyneveit közreadó webhelyekről szóló cikkében az MNHP-hoz hasonló adatbázist mutat be, amely angliai, skóciai, walesi és írországi helyneveket tartalmaz (109–119).

3. A magyar helynévkutatás irányvonalainak esszenciájaként is jellemezhető a kötet, mivel a tanulmányok újabb adatokkal gazdagítják vagy elméleti szempontokkal építik tovább a jelenlegi helynévelemzési keretet, és rámutatnak az újabb kutatási lehetőségekre. E cikkek sorába illeszkedik JUHÁSZ DEZSŐ tanulmánya: a szerző Nagykőrűnek és környékének a helynévmagyarázataival nemcsak az ünnepelttel közös pályakezdést idézi fel, hanem felhívja a figyelmet a *kőrű*-féle helynevek további vizsgálatára, s újabb adalékokat fűz a *Karád, Csobánka, Babátor Er* helynevekhez (337–344). KOVÁCS ÉVA azokat a kritériumokat gyűjti össze, amelyek fogódzót jelenthetnek az azonos alakú víz- és településnevek kapcsolatának, keletkezéstörténeti irányának meghatározásához (505–515). Az azonosalakúság a központi szervezőelve ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS cikkének is, amely a Vas vármegyei Sár terra Árpád-kori *Sár* helyneveinek adattárát mutatja be (985–997). A cikk címe arra utal, hogy a kor nyelvi jellemzőjeként számos azonos alakú birtok- és településnév jött létre.

Az oklevelek műfaji sajátosságainál fogva fontos forrásai a helynévkutatásnak, így átfogó tanulmányokat és egyes szórványokra vonatkozó cikkeket is szép számmal tartalmaz a kötet. SZŐKE MELINDA az oklevelek tágabb és szűkebb kapcsolatrendszerének szintjeit tárja fel cikkében, s a nyelvi elemzésüket segítő jellegzetességeket mutatja be (893–905). RÉVÉSZ LÁSZLÓ a nyelvészeti és történettudományi kutatásoknak egyaránt a középpontjában álló Tihanyi alapítólevél helyneveinek eddigi elemzéseit régészeti szempontú leírással gazdagítja (779–793). CSIBRÁNY LILI a történeti helynév-rekonstrukciós szempontokat követve a Székesfehérvári keresztések oklevelében (1193) szereplő Bodajk birtoknevet vizsgálja etimológiai, hangtani és morfológiai szempontból, különböző névfajtákra kiterjedő adatsorok elemzésével (135–141). PÓCZOS RITA a Pannonhalmi apátság Szent László-kori összeírásában szereplő, egyszeri előfordulású birtokneveket

(*Pannonia, Kirci, Tuhnez Fer*) elemzi (697–712). PELCZÉDER KATALIN a *Szekszárd* helynévre vonatkozó névfejteseket, történeti-etimológiai kutatásokat tekinti át, majd az okleveles forrásokban és történeti munkákban előforduló névalakokat rendszerezi, s ezzel a lehetséges magyarázatokból ki is zár néhány korábbi névfejtést (639–654).

KENYHERCZ RÓBERT a középkori Szepes vármegye huszonnyolc, a *szent kereszt, szent lélek, mindszent* elemekből és további tizenhat szentnévből – köztük a magyar helynévi anyagban ritka Szent Jodok-ból és Quirinus-ból – keletkezett patrocíniumi helynévét azonosítja be tanulmányában okleveles források alapján (367–388). KISS GÁBOR tanulmánya szintén egy patrocíniumi helynévvel foglalkozik: a Szombathely melletti *Szentmárton* településnévről ad közre újabb adatokat (409–416). SOLYMOSI LÁSZLÓ a *püspök* méltóságnévből alakult helyneveket veszi sorra cikkében (861–879).

Tematikailag egy csoportba rendezhetők azok a tanulmányok, amelyek a helynévi forrásokat szocioonomasztikai és dialektológiai szempontból, komplex módon vizsgálják. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ cikke a nógrádi járás 17. századi határpererein keresztül mutatja be a magyar és szlovák etnikumhoz tartozó beszélők nyelvi interferenciajelenségeit a tulajdonnevekben (255–264). Bilingvis névformákat, keveréknyelvi adatokat sorakoztat fel, amelyekből a névhasználók etnikai hovatartozása és a helynév által jelölt egykori terület is rekonstruálható. NÉMETH MIKLÓS és SINKOVICS BALÁZS cikke szintén a nyelvjárási és nyelvi interferencia jelenségeit tárja fel a 18–19. századi német katonai térképészek által készített térképek helyneveiben (617–625). SCHWING JÓZSEF a német telepesek lakta helységek nyelvjárási elnevezéseinek keletkezését és nyelvi alkatát írja le (823–837). Kutatásának fókuszában a helységnevé mint az identitás szimbóluma áll, elemzésének korpuszát pedig a dél-dunántúli helységnevek adják. Az előző szerzővel szemben nem történeti, hanem jelenkori forrásokra támaszkodva mutat ki interferenciajelenséget PRESINSZKY KÁROLY, aki a Szlovákiai Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv adatai alapján az élőnyelvi helynévhasználat hangtani és egyéb kontaktusjelenségeit írta le (713–723).

Két vagy több nyelv kapcsolatának másik lehetséges vizsgálati szempontja a névfordítás. Ehhez a témakörhöz tartozik BAUKO JÁNOS cikke, amely 190 jelenkori komáromi kétnyelvű utcanévpárt mutat be; fókuszában az áll, hogy a fordítási műveletek típusát miként befolyásolja az utcanév(rész) tulajdonnévi vagy közszoói volta (83–93). Szintén névfordítási kérdéseket tárgyal SLÍZ MARIANN cikke (849–860), amely nem egy konkrét névanyagot vesz alapul, hanem átfogó módon – a multimodális szövegekre is kitekintve –, elméleti oldalról közelíti meg a helynevek fordítását befolyásoló szempontokat, továbbá sorra veszi a kontextuális tényezők hatását is. A multimodális jelek térbeliségére fókuszál a nyelvi tájkép kutatása is; ezt a kutatási területet képviseli HEGEDŰS ATTILA tanulmánya (309–316). A szerző Piliscsaba/Klotildliget történetének rövid áttekintését követően a városkép jelenkori feliratainak, tábláinak és közterület-elnevezéseinek elemzését adja, s végkövetkeztetésként a helynévgyűjtés és a nyelvtájkép-kutatás összefüggésére mutat rá.

A rendszertani és a kontinuitásvizsgálatot középpontba helyező helynévkutatások fő kérdése a változás és az állandóság összefüggése. GERSTNER KÁROLY átfogó cikke az állandóság és a változás jegyeit a kutatások origójaként használt szótárakon (TESz., EWUng., ÚESz.) keresztül mutatja be (247–254). A cikk a három szótár közötti természetes folytonosságot és a funkcionális szempontokból adódó különbségeket tárja fel a szótörténet, az etimológia és az irodalom, illetve az utalórendszer tekintetében. CSOMORTÁNI MAGDOLNA cikke Csikcekefalva, Csobotfalva, Karcfalva, Csikszentmihály és Csikszentsimon helyneveit dolgozza fel a HOFFMANN-féle elemzési keretben, s arra mutat rá, hogy a

mikrotoponímiai rendszerek közvetlen hatást gyakorolnak a csíki helynévadásra (143–154). KOVÁCS ANDRÁS a kárpátaljai magyar Hetyen és Som települések kül- és belterületi helyneveit hasonlítja össze, szintén a két település névrendszerének hasonlóságát kiemelve (493–504). GYÖRFFY ERZSÉBET a Tépén végzett helynévismereti trendvizsgálatait foglalja össze, tanulmányának középpontjában az életkor szerinti csoportok helynévismeretében bekövetkező változások állnak (275–288).

A kognitív szemléletű helynévkutatás körébe illeszkedik PESTY JÁNOS cikke: a szerző a metonimikus névadást a nyelvi ökonómiára törekvés egyik eszközeként értelmezi, s ezzel a szemlélettel tekinti át Pápa metonimikus helynévadással keletkezett tulajdonneveit (655–662). Nem egyetlen helynévhez kötődik, hanem átfogó jellegű RESZEGI KATALIN szintén kognitív megközelítésű cikke. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a névállományok feldolgozása nem támasztja alá a népetimológia meghatározóbb voltát a (hely)névanyagban a közszavak készletéhez képest (751–767).

4. A személynevek állnak a középpontjában a tanulmányok egy újabb csoportjának. A hely- és személynevek közötti kapcsolatot hangsúlyozza N. FODOR JÁNOS családnév- földrajzi cikke amely az alaki torzulások vagy nyelvi interferenciák miatt bizonytalan eredetű családnévek feltárásához alkalmazható területi rekonstrukciós módszert mutatja be, továbbá kilenc családnév példáján keresztül szemlélteti a névföldrajz kontrollforrásként való hasznosíthatóságát (223–233).

HOMOKI ERIKA és KISS MAGDALÉNA cikke az 1840–1895 közötti beregszászi református családnéveket tárja fel a HOFFMANN-féle funkcionális-szemantikai elemzési keretben (317–328). SZULOVSKY JÁNOS tanulmánya az ünnepektől által viselt *Hoffmann* családnévet vizsgálja az 1892–1930 közötti időszakra vonatkozólag, kitekint a családnév németországi előfordulásaira, magyarországi előfordulásait pedig az ipari és mezőgazdasági címtárak alapján mutatja be (907–920).

Alapnév és származéknév összefüggéseit vizsgálja a Tihanyi összeírás személyneveiben MOZGA EVELIN (583–595). Cikke a névalkotási eljárások bemutatása után a *Johannes* név ómagyar kori kapcsolatrendszerét, a származéknévek morfológiai sokszínűségét szemléltető ábrákkal tárja fel. A tulajdonnévi komponensekkel alakult frazeológiai egységeket vizsgálja FORGÁCS TAMÁS, aki átkeretezi eddigi ismereteinket néhány szólásról: például az *Anda Pál hadába való* és *Anda Pál katonája* szólások *Anda* eleméről bebizonyítja, hogy az valójában beszélő, jellemvonásra utaló név (235–246).

DOMONKOSI ÁGNES cikke problémafelvető jelleggel tekinti át a közlések címzettjeként előforduló személynevek és megszólító megnyilatkozások viszonyát (203–210). A cikk kitér a névvé válási narratívákra (családban, iskolai közösségekben), s összegzőként rámutat, hogy a sajátosságjelölő és az affektív nevek erősebben kötődnek a megszólításokhoz. A megszólítás áll a fókuszában TOLCSVAI NAGY GÁBOR tanulmányának is, melynek kiindulópontja, hogy a keresztnévi megnevezés megszólító és említő használata az elmúlt években túlerjedt a bizalmas személyközi kapcsolatokon (941–948). A változást a lehorgonyzás szempontjából mutatja be, s arra a következtetésre jut, hogy a tulajdonnév episztemikus lehorgonyzása nemcsak azonosítási eljárás, hanem az utóbbi évtizedekben kialakult, kulturális tartalmat aktiváló művelet is egyben.

5. Az irodalmi névadással, írói nevekkal foglalkozó tanulmányok jellemzően komplexek, több névfajtára kiterjedőek. FARKAS TAMÁS cikke azt vizsgálja, hogy a fantasy és a sci-fi műfajában megjelenő konstruált világokban használt nyelvek és nevek hogyan viszonyulnak a valós világ nyelvi sémáihoz, s hogyan érhetők bennük tetten a valós világ névadási sajátosságai, névhasználati modelljei, különös tekintettel a hely- és személynevekre (211–221). Szintén a hely- és személyneveket vizsgálja SKUTTA FRANCISKA, aki Marguerite Duras regényeit elemezve arra a következtetésre jut, hogy a nevek változási iránya is követi az író útját a realizmustól az elvont líraiság felé (839–847). PETHŐ JÓZSEF tanulmánya Krúdy egy kötetére fókuszál: a cikk maga is a névtan és a stilisztika találkozása, hiszen fő kérdése az, hogy miképpen járulnak hozzá a nevek a stíluszervezetekhez (663–671).

6. A magyar márkanévkutatás terminológiai szinonimitását mutatja be TAKÁCS JUDIT tanulmánya, a *márkanév*, *kereskedelmi név*, *ergonima* és *krematonima* kapcsán hívja fel a figyelmet a terminológiai egységesség hiányára (921–929).

7. A hazai névtanon túl betekintést nyerhetünk a finn névkutatás irányvonalába is MARIA SARHEMAA cikke révén, amely a 2000-es években született finn névtani disszertációkat tekinti át (813–821). A rokon népek névadásához kötődik BAKRÓ-NAGY MARIANNE cikke, amely az etnonimafogalom problémáira mutat rá (59–73). Egy etnikai csoport összetételének változását ugyanis nem követi szükségszerűen az elnevezésének a megváltozása, ráadásul a népnevek átvihetők egyik csoportról a másikra; továbbá problémát vet fel a népnév, a közösség és a nyelv közötti viszony is.

8. A rendkívül gazdag kötet elsődlegesen a névtan területén kínál újabb szakirodalmat. A fentebb bemutatott 47 névtani cikkén túl azonban más területekről is olvashatunk benne írásokat. 14 tanulmány a nyelvtörténeti kutatások témaköreivel foglalkozik, további 8 tanulmány középpontjában pedig a történeti források állnak: azok fordításait adják közre, vagy történeti demográfiai, topográfiai forrásokat elemeznek. A kötetet a kognitív nyelvészet irányvonalához sorolható 4 cikkel, valamint az oktatás, illetve nyelvvoktatás egy-egy szegmensét vizsgáló 2 tanulmánnyal válik teljessé. Ily módon a kiadvány az onomasztika, a finnugrisztika, a nyelvtörténet, a dialektológia, a kognitív nyelvészet oktatásában és kutatásában is haszonnal forgatható, hiszen forrásközlő, elemző és szintetizáló tanulmányok egyaránt helyet kaptak benne.

KECSKÉS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-4952>

Miskolci Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar